

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЕКОФІЛОСОФІЇ ЯК НОВОГО НАУКОВОГО НАПРЯМУ

Дуднікова І.І. (м. Київ)

В статті дається аналіз теоретико-методологічних засад екофілософії як нового наукового напрямку, в контексті якого аналізуються проблеми людини і природи, людини і суспільства, глобальних проблем людства.

Ключові слова: екофілософія, глобальні проблеми людства, біосфера, екологія, аутоагресія, екофілософське знання, ноосфера

Вступ

Актуальність дослідження екофілософії не викликає сумнівів, тому що екофілософія – порівняно нова сфера філософського знання, викликана до життя рядом об'єктивних умов. У витоках екофілософії знаходять роботи таких мислителів, як Леруа, В.Вернадський. А.Чижевський, та інші, а сам термін був запропонований ще у середині ХІХ століття відомим німецьким біологом Е.Геккелем. З його точки зору, екологія (з грецького – це наука про дім і житло) означає науку, яка вивчає взаємовідносини організмів один з одним і з середовищем їх проживання. В.І.Вернадський (1863-1945) формулює поняття життя на Землі як геологічне явище, тому що по силі свого впливу і по наслідкам розвитку життя і створення біосфери здійснило великий вплив на еволюцію нашої планети. Ще більший вплив на всі процеси, що відбуваються на планеті здійснила поява людини та його господарська діяльність, яка, за висловом В.І.Вернадського, вже у 40-і роки ХХ століття набула масштабного, геологічного впливу. Людство, за В.І.Вернадським, з однієї сторони, - геологічна сила, а з іншої, - новий стан біосфери і на певному етапі вона перестає розвиватися стихійно, перетворюючись на ноосферу – розумну оболонку планети.

Мета статті: проаналізувати екофілософію як новий науковий напрямок, умови її виникнення і проблематику, яку вона розглядає; визначити основні проблеми екофілософії; розкрити шляхи і напрями підвищення ефективності екофілософії.

Обговорення проблеми

Перша група причин виникнення екофілософії – розвиток природничо-наукового знання на планеті Земля. Друга група причин що прискорила становлення екофілософії, – загострення кризових явищ у середовищі проживання – у природних процесах у зв'язку із обурюваним впливом господарської діяльності людей на всі природні процеси, що відбуваються в атмосфері, гідросфері і на землі. До третьої групи причин відносяться проблеми майбутнього землі, - це теоретичні розробки, незалежних експертів, які зібралися під егідою Римського клубу, як і розробки вчених, які працюють по глобальному моделюванню. У 80-і рр. сформувалося розуміння предмета екофілософії як комплексних соціально-філософських досліджень впливу суспільства і природи. Екологія, у вузькому розумінні цього слова, є наукою, задача якої – визначення меж

впливу промислової діяльності людей на природу, а значить, задачею екофілософії є пошуки таких способів взаємовпливу з природними об'єктами, які не приносять катастрофічних наслідків для природи, середовища проживання, і для людини. Дослідження свідчать, що більшість людей на планеті, незалежно від регіону, розглядають екологію як науку, покликану створювати екологічні чисті продукти споживання, як охорону природи і практично ніколи як науку, задачею якої є гармонізація людини і природи. Вчені довели, що антинаукове відношення до природи і техніцистське споживацьке відношення до неї характерне для всіх категорій населення. Саме тому пропаганда екологічних знань і виховання дійсної екологічної культури стає однією з нагальних сучасних задач. З 8-х рр.. стає все більше помітною екологізація всієї сучасної науки: якщо на початку свого становлення екологія як сфера наукового знання досліджувала тільки екологію природи, відношення всередині біомів (тваринних і рослинних організмів, об'єднаних умовами існування), і об'єктами її аналізу були – популяції і біологічні види, то зараз об'єктами її аналізу стають екосистеми і біоценози, а потім і вся біосфера Землі у цілому. Якщо центральним поняттям у концепції В.І.Вернадського була жива речовина, як сукупність організмів, що складають основу біосфери, яка розглядалася як явище космічне, то людство він нерозривно пов'язував з біосферою, а геологічно – з матеріально-енергетичною структурою планети, підкреслюючи, що поза природними умовами людство не може існувати. Продовжуючи ідеї В.І.Вернадського, англійський фізик Джеймс Лавлок висунув гіпотезу існування Землі, яку називали Гея – гіпотеза. З цієї точки зору всі сфери Землі, включаючи біосферу, представляють собою і діють як єдиний, внутрішньо узгоджений організм і спостережні у ньому динамічні процеси, що забезпечують стабільність і рівновагу. Продовжуючи цю гіпотезу, ряд філософів заявили, що ноосфера Землі представляє собою об'ємну кардіоду і негативні емоції людей впливають на планету пригнічено. Аналізуючи особливості аутоагресії людини, направлені на саму себе, прихильники цієї точки зору вважають, що подібна аутоагресія характерна для світової цивілізації ХХ століття і це поглиблює глобальні проблеми, загострюючи їх характер, що робить виживання людства проблематичним. Подібна точка зору екоалармістів (з франц. – занепокоєння). На основі сучасної екології формуються не тільки основи біосфери, методи її покращення і раціонального використання. В поняття екофілософського знання входить обов'язкове дослідження процесів, що відбуваються у суспільстві, коли воно здійснює взаємодію з оточуючим середовищем – географічним, природно-кліматичним, соціальним, культурним. У теперішній час екологію розглядають як синтез екології і соціології, на основі якої виникає нова соціальна реальність, пов'язана з пошуком шляхів виходу з кризи та вирішенням ряду глобальних проблем сучасності, дослідники якої, починаючи з А.Печчеї вважають, що в основі нової соціальної реальності повинна знаходитися трансформована система ціннісних орієнтацій і потреб людини, які, в свою чергу, повинні створювати нові зразки поведінки

Теоретико-методологічний аналіз екофілософії як нового наукового напрямку

людей, екологічно виправдані і забезпечуючі вирішення глобальних проблем сучасності. Слід підкреслити, що по мірі розвитку проблематики соціальної екології об'єктом аналізу стають все нові й нові проблеми, як виникають під впливом плинних умов існування сучасного людства. До таких порівняно нових проблем відносяться – боротьба за якість навчання, де дослідження ведуть сумісно екологи, культурологи, медики, етнологи; проблема життєзабезпечення необхідними матеріальними передумовами соціальних процесів, спеціалістами сільського господарства, геологами, інженерно-технічними працівниками. Дослідники вважають, що серед концепцій сучасних соціальних екологів слід виокремити ряд напрямків, таких, як: 1) теорії біоцентризму, направлені на охоронні концепції дикої природи, на основі чого створюються певні типи поведінки і пропонується певний, досить специфічний спосіб буття людей; 2) концепції консерваціоналізму, направлені на реорганізацію існуючих суспільних інститутів з метою отримання раціональної і продуктивної діяльності, не порушуваною ні технікою, ні технологією екологічно осмисленого природокористування; 3) теорії екологів, що пропонують здійснювати взаємодію суспільства і природи на основі об'єктивних вимог природокористування. Центральним поняттям їх теорій є біосоціогенез (єдність і розвиток середовища проживання і суспільства), причому головна задача соціальної системи, з їх точки зору, заключається у тому, щоб подолати екокатастрофу. 4) Екологи-економісти виступають проти експоненціального економічного зростання і необмежених можливостей економічного, соціального і культурного розвитку; виступаючи прихильниками гармонізації відносин людини і природи, вони висувують ряд глобальних моделей майбутнього, розпочинаючи від концепції нульового зростання і закінчуючи концепціями ресурсо - і енергозберігаючих технологій і безвідходних виробництв. Досліджуючи проблеми екології людини, сучасні екофілософи звертають увагу на те, що проблеми глобалістики виникли як від наслідків стихійно розвиваючого індустріального суспільства, так і від наслідків постіндустріального суспільства. Центральною категорією екофілософії є категорія життя, яка розуміється досить широко, як космічне явище, куди входять біологічні, психологічні, духовні і душевні характеристик, інтуїція, завдяки чому знімається різниця між світом людини і світом природи. Раціоналізм, і зокрема голий розсудок, на протязі багатьох століть розділили світ природи і людини, Сучасна екофілософія пропонує радикальну трансформацію у розумінні соціальних і гносеологічних проблем, що забезпечить людству відмову від експансії на природу, дозволить створити альтернативну техніку і принципово нову технологію, сформувати альтернативну культуру системи цінностей, протилежну нині існуючій, пов'язаної з егоїзмом, боротьбою за владу, егоцентризмом та агресивністю. Практично всі нині існуючі критичні рухи у тій чи іншій мірі приєднуються до екофілософії і пропагують принципи біосферної концепції культури. Біосферна концепція культури розвивалася під безпосереднім впливом робіт не тільки В.І.Вернадського,

але й інших російських та українських вчених – А.Чижевського, К.Ціолковського, що свідчать про зв'язок між історією людства, космічними процесами і геополітичними явищами, що відбуваються на планеті. Біосферна концепція культури розвивалася під безпосереднім впливом робіт не тільки В.І.Вернадського, але й інших російських вчених – А.Чижевського, К.Ціолковського, що відмічали про нерозривний зв'язок між історією людства, космічними процесами і геополітичними явищами, що відбуваються на планеті. Екорфілософія як сфера філософського знання досліджує філософські проблеми взаємодії живих організмів і систем між собою і середовищем свого проживання. **Екофілософія** представляє собою напрямок філософської думки щодо осмислення екологічної ситуації і специфічності її переростання в екологічну катастрофу з самими трагічними для неї наслідками. Тим більше, що філософія набуває нової місії і практичної значущості, вона стає сферою знання, направленою на врятування людства від його загибелі шляхом критичного перегляду всіх напрямків людської активності і тих сфер знання і духовної культури, які її обслуговують, а також вимог, що пред'являються біосферою. **Цими вимогами являються:** біосферосумісність на основі знання і використання законів збереження біосфери; поміркованість у споживанні природних ресурсів, подолання марнотратності споживацької свідомості, феномена споживацької людини, що культивує культ речей; взаємна терпимість і миролюбність народів планети у відношенні один до одного, що направлене на подолання воєн, етнонаціональних конфліктів, різного роду суперечностей; дотримання загальнозначущих, екологічно продуманих і свідомо поставлених глобальним цілям суспільного розвитку, що висувують екофілософію у ранг провідних дисциплін гуманітарного і природничого циклу. Всі ці вимоги передбачають рух людства до єдиної глобальної цілісності на основі сумісного формування і підтримання нової планетарної оболонки, які В.І.Вернадський називав ноосферою. Науковою основою такої діяльності повинна стати нова сфера знання – соціальна екологія. Які ж основні особливості предмета соціальної екології і яке її співвідношення з іншими сферами знання? Поняття «**соціальна екологія**» було прийнято не зразу науковою спільнотою нашої країни з цілого ряду причин. **По-перше**, давало про себе знати насторожливе відношення до біологізації соціальних явищ; **по-друге**, першочергово поняття «соціальна екологія» було застосовано в іншому смислі у 1920-рр. соціологами Чикагської школи Р.Парком та Е.Берджесом з метою вивчення особливостей впливу урбанізованого середовища на людину і людські колективи; поняття «екологія» вперше було запропоновано у 1866 р. німецьким натуралістом Е.Геккелем для характеристики сукупності процесів саморегуляції, які виникають у спільнотах організмів при взаємодії один з одним і з оточуючим абіотичним середовищем. Сучасна напружена екологічна ситуація потребує поглибленого аналізу істотних особливостей відношення людини до природи у різноманітних культурах, особливо в умовах кризи, що й потребує розробки нового наукового напрямку і дисципліни

Теоретико-методологічний аналіз екофілософії як нового наукового напрямку

«соціоекологія». Слово «культура» екологічне саме по собі означає оброблення землі. Зв'язки між культурою і природою, між соціальною і екологічною поведінкою фундаментальні і мають велике значення. Так, установка в культурі на панування над природою і використання її перш за все в утилітарно-споживацьких цілях тісно корелюють з відношенням до речей, оточуючої природи, бажанням використати їх з етичної та культурної точок зору. Тісний взаємозв'язок між культурою і природою робить актуальною у плані гармонізації взаємовідносин людини і природи задачу синтезу екологічно позитивних тенденцій всіх типів культур, що забезпечує гармонічний розвиток світової культури. Останнє не означає, що різні галузі і типи культури зіллються у деяке аморфне ціле. Проблема заключається в їх скоординованому розвитку, який направляється основними людськими цілями і бажаннями. Широкий культурний синтез необхідний, тому що позитивно екологічне відношення до природи властиве у різній мірі і напрямках різним галузям і типам культури. Так, у західній культурі помітне переважання раціонального над чуттєвим, у східній – навпаки. Необхідна ж (соціальна та екологічна) гармонія тієї та іншої у цілісному осягненні і формуванні світу і самого себе. Екологічний культурний синтез, представляючи собою спосіб особистості цілісно пізнавати природу і свої взаємовідносини з нею, є в той же час істотним моментом саморозвитку людини і набуття нею соціальної гармонії. Екологічна культура у вузькому смислі слова аналогічна практичному поверненню людини до єдності з природою і повинна бути формою теоретичного повернення з подоланням раціонального мислення, яке приходить до самоусвідомлення самого себе. Всі галузі культури, модифікуючись, можуть вести вклад у створення екологічної культури. Наука визначально екологічна у тому смислів, що направлена на вивчення природи. Екологічна наука і основана на ній техніка можуть розумітися у двох смислах: по-перше, у плані пріоритету, відданого вивченню закономірностей взаємовпливу людини і природи. По-друге, у плані перебудови всієї науки і техніки як системи знань, діяльності і соціального інституту з метою її уподібнення біосфері, яка володіє такими властивостями, як зворотний зв'язок, адаптація до змін оточуючого середовища тощо. Спеціального аналізу потребують питання екологічної культури, пов'язані із збереженням морально-духовних цінностей. Екологічне виховання не повинно обмежуватися усвідомленням і практичним засвоєнням екології біологічної. Не менш важлива екологія культури, пам'ять про духовне життя народу. Не тільки забруднення зовнішнього середовища, загроза екологічної кризи, але й загроза внутрішнього світу людини, його духовної пам'яті і свідомості означає розпад особистості. Важливість і необхідність формування екологічної свідомості визнаються всією науковою спільнотою. Екологічна свідомість стає частиною суспільної мудрості, передової культури. Рівень екологічної свідомості і культури – це показник того, настільки глибоко і усестороннє суспільство включає природу у соціально значуще функціонування на сонові пізнання і практичного використання її розвитку. Екологічний

імператив біосферної етики слід виразити наступним чином: дій так, щоб кожна людина і людство в цілому як носії природності природного буття були метою, а не засобом людської діяльності. Таким чином, **екофілософія** – це новий науковий напрямок, особливим об’єктом якого стає дослідження впливу антропогенного фактору не тільки на біосферу, але й на саме людство. У той же час виокремлюються у самостійну сферу знання екологія людини, предметом аналізу якої є впливу природного ісоціокультурного середовища на здоров’я людини, а також вивчення специфіки соціокультурної адаптації людини у сучасному світі. Ще одним напрямком філософії є екологія культури. Цей напрямок екологічного знання визначив академік Д.Ліхачов, який підкреслив, що необхідність збереження культурного спадку не менш значуща задача, чим охорона людства. У теперішній час *екологію* розглядають як синтез екології і соціології, на основі якої виникає нова соціальна реальність, пов’язана з пошуком шляхів виходу з кризи та вирішенням ряду глобальних проблем сучасності, дослідники якої, починаючи з А.Печчеї вважають, що в основі нової соціальної реальності повинна знаходитися трансформована система ціннісних орієнтацій і потреб людини, які, в свою чергу, повинна створювати нові зразки поведінки людей, екологічно виправдані і забезпечуючі вирішення глобальних проблем сучасності. Слід підкреслити, що по мірі розвитку проблематики соціальної екології об’єктом аналізу стають все нові й нові проблеми, як виникають під впливом плинних умов існування сучасного людства. До таких порівняно нових проблем відносяться – боротьба за якість навчання, де дослідження ведуть сумісно екологи, культурологи, медики, етнологи; проблема життєзабезпечення необхідними матеріальними передумовами соціальних процесів, спеціалістами сільського господарства, геологами, інженерно-технічними працівниками. Дослідники вважають, що серед концепцій сучасних соціальних екологів слід виокремити ряд напрямків, таких, як: 1) теорії біоцентризму, направлені на охоронні концепції дикої природи, на основі чого створюються певні типи поведінки і пропонується певний, досить специфічний спосіб буття людей; 2) концепції консерваціоналізму, направлені на реорганізацію існуючих суспільних інститутів з метою отримання раціональної і продуктивної діяльності, не порушуваною ні технікою, ні технологією екологічно осмисленого природокористування; 3) теорії екологів, що пропонують здійснювати взаємодію суспільства і природи на основі об’єктивних вимог природокористування. Центральним поняттям їх теорій є біосоціогенез (єдність і розвиток середовища проживання і суспільства), причому головна задача соціальної системи, з їх точки зору, заключається у тому, щоб подолати екокатастрофу. 4) Екологі-економісти виступають проти експоненціального економічного зростання і необмежених можливостей економічного, соціального і культурного розвитку; виступаючи прихильниками гармонізації відносин людини і природи, вони висувують ряд глобальних моделей майбутнього, розпочинаючи від концепції нульового зростання і закінчуючи концепціями

Теоретико-методологічний аналіз екофілософії як нового наукового напрямку

ресурсо -і енергозберігаючих технологій і безвідходних виробництв. Досліджуючи проблеми екології людини, сучасні екофілософи звертають увагу на те, що проблеми глобалістики виникли як від наслідків стихійно розвиваючого індустріального суспільства, так і від наслідків постіндустріального суспільства. Раціоналізм, і зокрема голий розсудок, на протязі багатьох століть розділили світ природи і людини, Сучасна екофілософія пропонує радикальну трансформацію у розумінні соціальних і гносеологічних проблем, що забезпечить людству відмову від експансії на природу, дозволить створити альтернативну техніку і принципово нову технологію, сформувати альтернативну культуру системи цінностей, протилежну нині існуючій, пов'язаної з егоїзмом, боротьбою за владу, егоцентризмом та агресивністю. Практично всі нині існуючі критичні рухи у тій чи іншій мірі приєднуються до екофілософії і пропагують принципи біосферної концепції культури. Біосферна концепція культури розвивалася під безпосереднім впливом робіт не тільки В.І.Вернадського, але й інших російських та українських вчених – А.Чижевського, К.Ціолковського, що свідчать про зв'язок між історією людства, космічними процесами і геополітичними явищами, що відбуваються на планеті. *Біосферна концепція культури* розвивалася під безпосереднім впливом робіт не тільки В.І.Вернадського, але й інших російських вчених – А.Чижевського, К.Ціолковського, що відмічали про нерозривний зв'язок між історією людства, космічними процесами і геополітичними явищами, що відбуваються на планеті. - розробка поняттєво-категоріального апарату екофілософії як перспективної філософсько-екологічної дисципліни та її місце і роль в контексті вивчення інших дсицилін соціогуманітарного спрямування. **екологічна проблематика втручається в усі сфери людської життєдіяльності та Ваше відношення до політизації екологічної філософії.** Екологічна парадигма як науковий конструкт описує і пояснює нову соціальну реальність, тобто реальність соціальних криз, змін ціннісних орієнтацій суспільства, включає соціокультурну проблематику. На мою думку, екологічна парадигма протиставляється модерністському механістичному світогляду, і в основі екологічного світогляду **органістичний світогляд, і вимагає занурення у загальнокультурний і загальноцивілізаційний контекст.** Сьогодні екологічна парадигма охоплює складну систему суспільних рефлексій і світоглядно-філософських настанов у форматі «людина –природа». Проте сьогодні у нашому кризовому соціумі ХХІ столітті маємо багато фактів, які свідчать про феномени дегуманізації, тобто «розлюднення» людських відносин, які потребують дійсно людського виміру, так як вони детерміновані соціально, культурно, біологічно, антропологічно. Це і проблеми: - етичні межі трансформації людської тілесності (допустимі перетворення людського тіла з позиції етики); проблеми генної інженерії; етичні виміри клонування людини (моральна оцінка відтворення людини методами генної інженерії); торгівля людськими ембріонами; соціальні патології в суспільстві (злочинність, наркоманія, алкоголізм); нові види зброї, які можуть

поставити силу природи на свою службу; це і нанотехнології, які проникають в усі сфери людської діяльності; це і віртуальне існування людини у віртуальному соціумі; це і екологічний расизм (нерівномірне розповсюдження екологічно шкідливих речовин) і терористичні загрози; це і скандальна вакцинація школярів; це і екологічні катастрофи, пов'язані з людським фактором, і екзистенційні ризики, пов'язані із незабезпеченістю «бути», «існувати» у цьому світі; гіпертрофована політична прагматика і багато чого іншого, що загрожує людському існуванню; це і екологічна криза, яка привела вже до екологічної катастрофи. Вирішити ці проблеми може тільки багатовимірний людина, творча, креативна людина, здатна виробити адекватні методи, щоб протистояти різноманітним загрозам людської екзистенції та формування нового екологічного світогляду, що потребує зміни парадигм. Формування екологічного світогляду включає: 1) екологічне знання (свідомість); 2) діяльнісні екологічні установки, які реалізуються у тому чи іншому відношенні до природи; 3) відповідні навички раціонального природокористування. **Екологічний світогляд** – це єдність екологічного знання, культури і екологічної діяльності. На мою думку, у ВНЗ слід вводити такі дисципліни, як «Екологічна філософія», «Екополітологія», «Екоінформатика». Сьогодні потрібні цивілізаційні виміри моральності, пов'язаних із збереженням людської ідентичності.

Перспективи подальших наукових досліджень - аналіз проблем екофілософії як нового наукового напрямку і нової дисципліни.

Література:

1. Жибуль И.Я. Экологические потребности: сущность, динамика, перспективы.- М.,1991.
2. Кравченко И.И. Экологическая теория в современных теориях общественного развития.- М.,1992.
3. Кульпин Э.С.,Пантин В.И. Решающий опыт. - М.,1993.
4. Лось В.А. Взаимоотношения общества и природы.- М.,1990
5. Моисеев Н.Н. Человек и ноосфера.- М.,1993.
6. Моисеев Н.Н. Человек, среда, общество.- М.,1991.

Дудникова И.И. Теоретико-методологический анализ экофилософии как нового научного направления.

В статье дается анализ теоретико-методологических оснований экофилософии как нового научного направления, в контексте которого анализируются проблемы человека и природы, человека и общества, глобальных проблем человечества.

Ключевые слова: экофилософия, глобальные проблемы человечества, биосфера, экология, аутоагрессия, экофилософское знание, ноосфера

Dudnikova I.I. Theoretical-methodological analysis of the eco- philosophy as a new scientific direction.

In the article the analysis of theoretical-methodological bases of the eco- philosophy as a new scientific direction in which context problems of person and nature, person and society, global problems of mankind are analyzed is given.

Key words: eco- philosophy, global problems of mankind, biosphere, ecology, autoaggression, eco- philosophical knowledge, a noosphere